Tvář jako zrcadlo duše

Téma letošní Smetanovy Litomyšle definuje pojem *natura*, jehož původ lze odvodit od latinského *nāscī*, tedy narodit se. Natura odkazuje nejen k přírodě, přirozenosti a ryzí podstatě bytí, ale také k povaze, charakteru, popř. k celkovému tělesnému a duševnímu základu lidské bytosti (nátuře), tedy k tomu, co nám bylo dáno do vínku, s čím jsme se narodili.

Obr. 1 Čínská pediatrická diagnostická tabulka (z publikace Wanshi jia chuanguang si jiyao – Digest of Knowledge Handed Down by Ten Thousand Masters)
Wikimedia Commons

Fig. 1 Chinese pediatric diagnostic table (from the publication *Wanshi jia chuanguang si jiyao – Digest of Knowledge Handed Down by Ten Thousand Masters) Wikimedia Commons*

Přesvědčení o tom, že se charakterové vlastnosti a vnitřní nastavení člověka promítají do jeho fyziognomie a lze je tak vyčíst z tváře, postavy a pohybů těla, se objevuje v různých kulturách napříč staletími, ba tisíciletími. Čínská nauka o čtení z tváře Mian Xiang se vyvinula již v průběhu třetího tisíciletí před naším letopočtem. (obr. 1) V Evropě přichází studium výrazu tváře a jeho významu prvně na řadu ve čtvrtém století před Kristem. Obecně se pro ně ujalo označení fyziognomika, obrozenecké období nabídlo ve své počešťovací urputnosti dnes již spíše úsměvný výraz tvářezpyt. Generacemi prověřené způsoby zjišťování poznatků o duševních pochodech jedince pouhým pohledem na něj se odrážejí i v lidových či zlidovělých frázích oko – do duše okno, zračit se ve tváři nebo ukázat svou pravou tvář.

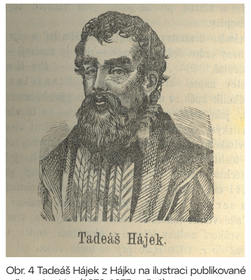
Prvním učencem, který se fyziognomikou detailněji zabýval, byl patrně řecký filozof Aristoteles. Ten konstatoval, že „vzezření těla se řídí silou duše, takže všechno, co u živých bytostí ukazuje na zevnější podobnost, ukazuje i na stejnou vnitřní vlastnost.“ Ve svých úsudcích vycházel nejčastěji z analogie mezi podobou lidí a zvířat: Velký a široký nos, jako má býk, podle něj dosvědčoval lenost, velké viditelné nozdry jako u vepře dokazovaly hloupost. A kupříkladu nohy připomínající vzhledem a pohybem končetiny lva měly svému nositeli přisuzovat statečnost. (obr. 2a, 2b)

Ve starověku nacházela fyziognomika své uplatnění v lékařské péči (pozornost jí věnovali například věhlasní lékaři Hippokrates či Galén), (obr. 3) při výběru divadelních herců pro konkrétní role (třeba odvážné charaktery byly obsazovány muži s hustými tvrdými vlasy a klenutým hrudníkem) a také při věštění budoucnosti. Řada antických praktik byla rozvíjena i ve středověku a novověku, známým se stal mj. spis českého lékaře a astronoma Tadeáše Hájka z Hájku (1525–1600) Metoposkopie, v němž se čtenář může detailně seznámit s metodou věštění z vrásek na čele, včetně jejich astrologických souvislostí. (obr. 4)

Obr. 3 Portrét Hippokrata z knihy Samuela Choueta Magni Hippocratis medicorum omnium facile principis, opera omnia quae extant z roku 1657
Wikimedia Commons

Fig. 3 Portrait of Hippocrates from Samuel Chouet's book *Magni Hippocratis medicorum omnium facile principis, opera omnia quae extant* from 1657
Wikimedia Commons

Obr. 4 Tadeáš Hájek z Hájku na ilustraci publikované v časopise Hus (1872–1873, roč. 4)
Památník národního písemnictví, knihovna

Fig. 4 Tadeáš Hájek z Hájku in an illustration published in the magazine *Hus (1872–1873, vol. 4) Památník narodního písemnictví, library*

V 18. století se v Evropě zrodila doslova „fyziognomická“ celebrita, za niž platil švýcarský pastor Johann Kaspar Lavater (1741–1801), který proslul svými výklady výtvarných vyobrazení různých osob. Mluvilo se o něm na učených shromážděních, v salónních debatách a stal se dokonce populárním námětem kramářských písní. Vytvořil rozsáhlý systém pravidel, podle nichž určoval, jak se ve tváři či na těle projevuje lidské nitro. Kupříkladu vysoké čelo bylo dle něj znakem nadprůměrného intelektu, tupý nos signalizoval tvrdohlavost a špičatá brada popudlivost. Svými nesmlouvavými vývody si získal jak množství stoupenců, tak nepřekvapivě i odpůrců.

Od 18. století nacházela fyziognomika praktické uplatnění v soudní/kriminální antropologii, za jejíhož zakladatele je považován Cesare Lombroso (1835–1909), (obr. 5) italský vězeňský lékař a psychiatr, jenž na základě vyšetření 27 000 delikventů a téhož počtu bezúhonných vypracoval seznam fyzických předpokladů pro zločineckou dráhu. Patřily k nim odstávající či naopak příliš k hlavě přiléhající uši, vysunutá brada, výrazně ustupující čelo, silně vyvinuté třetí stoličky („osmičky“), ale i řídké vousy, příliš dlouhé ruce, leváctví a tzv. Lombrosova jamka ve střední části týlu, která měla signalizovat sklon k primitivismu. V oblasti výzkumu lebečních hrbolů a prohlubní navazoval Lombroso na práci německého lékaře Franze Josepha Galla (1758–1828), který se domníval, že veškeré duševní vlastnosti, sklony a city se projevují ve tvaru a povrchu lebky. Sám novou disciplínu nazýval kranioskopií, později se pro ni vžil termín frenologie. Dle jeho předpokladů tak například lidé disponující kulatou lebkou a očima vyboulenýma a posazenýma daleko od sebe vynikají mimořádnou pamětí. Zatímco frenologie je dnes považována za vědecky zcela nepodloženou teorii, Gallův předpoklad o rozmístění různých center v mozku byl již v 19. století potvrzen francouzským lékařem Paulem Brocou (srov. Brocovo řečové centrum).

Obr. 5 Cesare Lombroso na fotogravuře (heliogravuře)
Wellcome Collection

Fig. 5 Cesare Lombroso in a photogravure (heliogravure)
Wellcome Collection

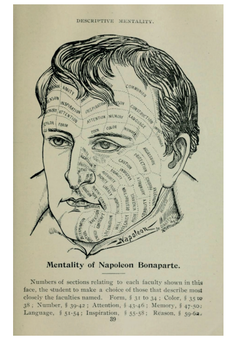
Značných finančně vyčíslitelných úspěchů dosáhl svým studiem fyziognomiky americký lékař Holmes Whittier Merton (1860–1948). (obr. 6) Jeho metod, jimiž bylo údajně možno vyčíst z tváře až 1296 různých mentálních informací, využívala ve své době řada firem při přijímání nových zaměstnanců. (obr. 7) Figuroval mezi nimi i jeden z nejvýznamnějších pensylvánských zaměstnavatelů, společnost Budd Company, výrobce kovových konstrukcí, součástek nejrůznějších dopravních prostředků a železničních vagonů.

V českém/československém prostředí nacházela v 19. a 20. století uplatnění tzv. konstituční medicína, neboli biotypologie, zkoumající a klasifikující populaci dle fyziologických vlastností a nacházející souvislosti mezi fyzickou podobou a psychickými vlastnostmi. Pionýrské výzkumy na tomto poli podnikal přírodovědec a filozof Jan Evangelista Purkyně, mimochodem absolvent a pozdější učitel piaristické koleje v Litomyšli. Při biotypologických výzkumech býval sám sobě modelem, k čemuž se nám dochovala série fotografií z roku 1869, na nichž Purkyně předvádí výraz opovržení, hněvu, rozhořčení, veselosti, šibalství a přemýšlení. (obr. 8a, 8b) V letech 1937–1959 existovala Československá/Česká společnost biotypologická, a i když byl její reálný dosah spíše marginální, úkol, který si předsevzala, byl velkolepý: sestavit a zprovoznit komplexní vědecký program směřující ke státem garantované populační péči a kontrole.

Obr. 6 Portrét autora a titulní list knihy Holmese W. Mertona Descriptive Mentality from the Head, Face and Hand vydané v roce 1899 ve Philadelphii
Internet Archive Books (archive.org)

Fig. 6 Portrait of the author and title page of Holmes W. Merton's book *Descriptive Mentality from the Head, Face and Hand*, published in 1899 in Philadelphia
Internet Archive Books (archive.org)

Obr. 7 Holmes W. Merton ilustroval svou teorii čtení mentálních informací z obličeje mj. na příkladu Napoleona Bonaparta (H. W. Merton: Mentality from the Head, Face and Hand)
Internet Archive Books (archive.org)

Fig. 7 Holmes W. Merton illustrated his theory of reading mental information from the face, among others, on the example of Napoleon Bonaparte (H. W. Merton: *Mentality from the Head, Face and Hand)*
Internet Archive Books (archive.org)

Ačkoli je v současné době fyziognomika chápána víceméně jako nevědecká, popř. pavědecká disciplína, zčásti též zdiskreditovaná působením nacistických ideologů a jejich hledáním „správných“ árijských rysů, existuje řada oborů, které s fyziognomickými prvky úspěšně pracují. V antropologii, obecném lékařství či sportovní medicíně se třeba používá tzv. somatometrie, která napomáhá objektivní interpretaci růstu, fyzické kondice a celkového zdravotního stavu u různých tělesných typů (somatotypů).

© PhDr. Bc. Věra Dvořáčková, Ph.D.,
Oddělení dějin Akademie věd

Obr. 2a, 2b Podobností lidských a zvířecích rysů se zabýval později také Giambattista Della Porta ve svém díle De humana physiognomica libri III z roku 1586 (ilustrace ze stran 34 a 59)
Wikimedia Commons

Fig. 2a, 2b Similarities between human and animal features were also later discussed by Giambattista Della Porta in his work *De humana physiognomica libri III* from 1586 (illustrations from pages 34 and 59)
Wikimedia Commons

The Face as a Mirror of the Soul

The theme of this year's Smetana's Litomyšl is defined by the concept *Natura*, the origin of which can be derived from the Latin *nāscī* “*to be born*”. Natura refers not only to nature, naturalness and the pure essence of being, but likewise to the nature, character, or the overall physical and mental foundation of a human being, that is, to what was given to us, what we were born with.

The belief that a person's character traits and inner attitude are reflected in their physiognomy and can thus be read from their face, figure and body movements has appeared in various cultures across centuries, if not millennia. The Chinese science of reading from the face, Mian Xiang, developed early on, during the third millennium BC. (Fig. 1) In Europe, the study of facial expressions and their meanings first emerged in the fourth century BC. The general term used for such concepts was *physiognomics*, and the Czech Revival period, in its merciless “*Czechification*”, offered the somewhat humorous expression of “*tvářezpyt*” or “*face-question*”. Generations of tried-and-tested methods of deciphering an individual's mental processes by simply looking at them are also reflected in popular or popularized phrases such as “*the eye – a window to the soul*”, “*to reveal oneself in one's face*” or “*to show one's true face*”.

The first scholar to study physiognomy in more detail was probably the Greek philosopher Aristotle. He states that “the appearance of the body is governed by the power of the soul, so that everything that shows an external similarity in living beings also shows the same internal quality.” In his judgments, he most often based his judgments on the analogy between the appearance of humans and animals: According to him, a large and wide nose, like that of a bull, was an indication of laziness, while large, visible nostrils, like those of a pig, indicated stupidity. Furthermore, limbs, in appearance and movement, resembling those of a lion's were supposed to attribute bravery to their bearer. (Fig. 2a, 2b)

In ancient times, physiognomy was used in medical care (for example, the eminent doctors Hippocrates and Galen devoted themselves to it). It was also used (Fig. 3) in the selection of theatre actors for specific roles (for example, courageous characters were cast as broad-chested men with thick, wiry hair), and furthermore, in predicting the future. A number of ancient practices were also developed in the Middle Ages and the Modern Age, including the famous work of the Czech physician and astronomer Tadeáš Hájek of Hájek (1525–1600), *Metoposcopy*, in which the reader can learn in detail about the method of divining the future from wrinkles on the forehead, including their astrological associations. (Fig. 4)

In the 18th century, a literal “physiognomic” celebrity was born in Europe, the Swiss pastor Johann Kaspar Lavater (1741–1801), who became famous for his interpretations of artistic depictions of various people. He was talked about at learned gatherings, in salon debates, and even became a popular subject for merchants' songs. He created an extensive system of rules according to which he determined how the human soul was expressed in the face or body. For example, a high forehead was, according to him, a sign of above-average intellect, a blunt nose signalled stubbornness, and a pointed chin irritability. With his uncompromising conclusions, he gained both a number of followers and, unsurprisingly, opponents.

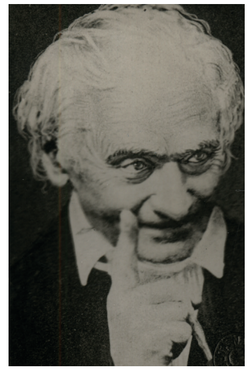
From the 18th century, physiognomy found practical applications in forensic/criminal anthropology, the founder of which is considered to be Cesare Lombroso (1835–1909), (Fig. 5) an Italian prison doctor and psychiatrist, who developed a list of physical prerequisites for criminal disposition based on the examination of 27,000 delinquents and the same number of innocent people, These included protruding or, conversely, too close-fitting ears, a protruding chin, a significantly receding forehead, strongly developed third molars, but also a sparse beard, excessively long arms, left-handedness and the so-called Lombroso's fossa in the middle of the back of the head, which was supposed to signal a tendency towards primitivism. In the field of research on cranial bumps and depressions, Lombroso followed the work of the German physician Franz Joseph Gall (1758–1828), who believed that all mental qualities, inclinations and feelings are manifested in the shape and surface of the skull. He himself called the new discipline *cranioscopy*, later termed *phrenology*. According to his assumptions, for example, people with a round skull and bulging, widely spaced eyes possess extraordinary memory. While phrenology is today considered an entirely, scientifically unfounded theory, Gall's assumption concerning the location of various centres in the brain had been confirmed in the 19th century by the French physician Paul Broca (cf. Broca's area).

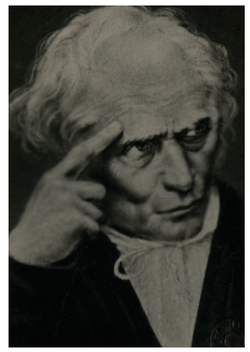
The American physician Holmes Whittier Merton (1860–1948) achieved considerable financial success with his study of physiognomy. (Fig. 6) His methods, which allegedly made it possible to read up to 1296 different items of mental information from the face, were used by many companies in their time when hiring new employees. (Fig. 7) One of the most important employers in Pennsylvania was the Budd Company, a manufacturer of steel structures, components for various means of transport and railway carriages.

In the Czech/Czechoslovak environment, the so-called constitutional medicine, or biotypology, was used in the 19th and 20th centuries. This examined and classified the population according to physiological characteristics and identified connections between physical appearance and psychological characteristics. Pioneering research in this field was undertaken by the naturalist and philosopher Jan Evangelista Purkyně, who was also a graduate of and later a teacher at the Piarist college in Litomyšl. He used himself as a model for bio-typological research, from which a series of photographs from 1869 have survived, in which Purkyně demonstrates expressions of contempt, anger, indignation, cheerfulness, mischief and thoughtfulness. (Fig. 8a, 8b) From 1937 to1959, the Czechoslovak/Czech Bio-typological Society existed, and although its real reach was rather marginal, the task it set itself was grandiose: to compile and implement a comprehensive scientific programme aimed at the state-guaranteed care and study of population.

Although physiognomy is currently understood as a more or less unscientific or pseudo-scientific discipline, partly discredited by the influence of Nazi ideologists and their search for the "perfect" Aryan features, there are a number of fields that successfully work with physiognomic elements. For example, somatometry is used in anthropology, general medicine and sports medicine, where it helps to objectively interpret growth, physical condition and overall health status of various body types (somatotypes).

© PhDr. Bc. Věra Dvořáčková, Ph.D.,
Department for History of the Academy of Sciences

Obr. 8a, 8b Demonstrace šibalství a přemýšlení v podání Jana Evangelisty Purkyně
Masarykův ústav a Archiv AV ČR,
f. Fotosbírka Bohumila Vavrouška, pozitivy,
inv. č. 7309 a 14904

Fig. 8a, 8b Demonstration of mischief and contemplation by Jan Evangelista Purkyně
Masaryk Institute and Archives of the Academy of Sciences of the Czech Republic, f. Photo collection of Bohumil Vavroušek, positives, inv. no. 7309 and 14904